

СОЦІАЛЬНА ПРИРОДА РЕЛІГІЙНОГО КОНФЛІКТУ

Стаття присвячена розумінню сутності та характерних особливостей релігійного конфлікту. Релігійний конфлікт розглядається як інтерсуб'єктивне, соціальне явище. Аналізується уявлення про конфлікт як про деструктивну взаємодію соціальних груп та індивідів, що є носіями певних релігійних цінностей та розділяють специфічні релігійні уявлення. Розглядаються такі форми релігійного конфлікту, як конфлікт релігійних ідентичностей, конфлікт релігійних цінностей, конфлікт релігійних груп за соціально та релігійно значущими положеннями.

Актуальність. Історичний розвиток суспільства викликає певну його трансформацію. З плином часу видозмінюються форми міжгрупової взаємодії, державного устрою, ставлення суспільства до певних явищ навколишньої дійсності. Сьогодення відрізняється високим рівнем інформаційної розповсюженості, інформаційні зв'язки пронизують життя сучасних людей. Вкупі з особливостями комунікації, глобалізованістю світу, певним станом міжнародних відносин виникає феномен бажаного контролю за подіями у суспільному житті. Це означає, що будь-яка подія, явище або процес, що відбувається у суспільстві, по-перше, привертає до себе увагу великого кола людей незалежно від ступеня їхньої включеності в нього. По-друге, сучасний рівень інформаційної обізнаності та телекомунікацій дозволяє слідкувати цьому колу за ходом процесу. По-третє, зазвичай виникає бажання піддати процес, що триває, контролю – бо ж слідкування за ним це вже контроль. У цій площині суспільні сподівання вступають у взаємодію із діяльністю держави. Залежно від відношення до процесу, що триває, спостерігачі можуть висловлювати певний сценарій бажаного розвитку подій.

Дуже часто такими суспільними процесами є конфлікти. Термін «конфлікт», який характеризує певний стан відносин, виникнув досить недавно, але за сутністю своєю це явище має історію, що почалася, мабуть, із розвитком людства взагалі. Сучасна ситуація робить існуючі конфлікти – як місцевого характеру, так і глобального масштабу – наближеними до особистого сприйняття певним індивідом чи групою.

Конфлікти, як і раніше, зачіпають різні групи і верстви населення, спричиняючи певні наслідки, але в результаті розвитку суспільних відносин народжується інтенція будь-яку конфліктну ситуацію привести у згоду з місцевим чи міжнародним законодавством, з'ясувати причини конфлікту, домогтися якихось вирішальних дій. На жаль, на практиці ситуація погіршується безліччю нюансів, однак при розбудові громадянського демократичного суспільства слід керуватися кращими моделями суспільних відносин, хай ідеальними навіть для більш прогресивних у цій царині країн.

Релігійні конфлікти за ступенем розповсюженості та впливовості стають, мабуть, одразу ж після конфліктів політичних та економічних, а в деяких країнах навіть випереджають останні. Однак релігійні конфлікти значно менше піддаються контролю, керуванню або можливому розв'язанню. Головна причина цього в тому, що на відміну від конфліктів на виробництві, у політиці, економіці, у сфері ділових стосунків, де предметом, що породжує конфлікт, є зазвичай досить конкретні матеріальні інтереси, щільно пов'язані із природним універсумом, релігійний конфлікт у своїй основі має світоглядні цінності, правила поведінки та життєву філософію.

Тим не менш, релігійні конфлікти можуть підлягати розв'язанню за умов найменшої шкоди для обох сторін. Для цього необхідно мати розгорнуте уявлення про конфлікт як

про невід'ємне явище суспільного життя. Раціоналізація конфлікту робить можливим широкий спектр дій, починаючи від прогнозування його розвитку і закінчуючи регулюванням взаємовідносин обох сторін за допомогою чинного законодавства.

Втім, будь-які практичні рекомендації у сфері релігійної конфліктології мають епізодичний характер. У роботах у сфері практичної конфліктології багато уваги приділяється конфліктам у малих соціальних групах, як-от трудові колективи, виробничі групи, офісні групи. Але попри всю важливість роботи з цими типами конфліктів, релігійний конфлікт має не менше значення.

Водночас сам феномен релігійного конфлікту дозволяє виокремити його у специфічний клас конфліктів. З цим також є проблеми. Навіть загальна конфліктологія нерідко мислиться як частина психології як наукової дисципліни, що ж казати про конфліктологію релігійну. З огляду на це справді важливим є не тільки виокремлення релігійної конфліктології в окрему галузь знань за специфікою, а й накопичування теоретичного та практичного матеріалу, що дозволить більш досконало розуміти феномен релігійного конфлікту.

Проблема конфлікту взагалі розглядалася багатьма вченими і філософами. Власне, перші зародки уявлень про суспільні протиріччя містяться ще в стародавніх філософських текстах про суспільний лад. Більш детальний розгляд конфлікту як суспільного явища можна відзначити у період Пізнього Відродження, початку Нового часу. Але саме наукове опанування конфлікту припадає на період розвитку природничих наук в останній третині XIX ст. У той час проблему конфлікту порушували Е. Дюркгейм, М. Вебер, Г. Зіммель, Г. Спенсер. Пізніше інтерес до конфлікту з'являється у Новому Світі – у працях Т. Парсонса, Л. Козера, Р. Дарендорфа. Сучасні дослідники конфлікту – К. Боулдінг, Д. Белл, Д. Тернер, В. Гьосле, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон та інші.

На теренах СРСР конфліктологія почала свій розвиток із запізненням – як і багато інших галузей гуманітарного знання. Серед радянських та російських дослідників можна назвати О. Здравомислова, Ю. Запрудного, Д. Зеркіна, Е. Степанова, О. Залужного, В. Тишкова, Е. Бабосова, А. Анцупова, А. Шипілова та інших. Сучасна українська конфліктологія представлена такими прізвищами, як О. Бандурка, В. Друзь, М. Пірен, А. Ішмурагов. Релігійний конфлікт як специфічний вид соціального конфлікту отримав розробку у працях українських релігієзнавців А. Колодного, Л. Филипович, А. Арістової, В. Бондаренко, Т. Горбаченко, В. Лубського, В. Єленського, С. Здіорука, О. Шуби, П. Яроцького, Д. Шумунової тощо.

Дослідження релігійного конфлікту ускладнюється тим, що релігійна конфліктологія ще не є розробленою науковою дисципліною зі своїм методологічним базисом, класифікаційним апаратом та теоретичними узагальненнями. Це спричиняється тим, що деякі дослідники не вважають доцільним виокремлення релігійного конфлікту як самостійного предмету дослідження. Втім, багато причин спонукають до визначення релігійного конфлікту як особливого різновиду загального соціального конфлікту, особливостей якого достатньо для такого виокремлення.

Приймемо доволі універсальне і при цьому точне визначення терміна. Отже, релігійний конфлікт – це «деструктивна взаємодія суб'єктів релігійно-церковної сфери у намірах реалізувати власні інтереси і цінності, зберегти або перерозподілити владу, вплив, статуси, привілеї тощо, захистити власну ідентичність» [1].

Вельми важливим є визначення природи релігійного конфлікту. За умов недостатньої розробки теоретичної бази релігійної конфліктології виникає питання, чим є релігійний конфлікт за своєю сутністю, якщо визнавати, що він є окремим, самостійним предметом наукового дослідження?

Релігійний конфлікт не є конфліктом особистості. Це означає, що невідповідність якихось світоглядних складових окремої людини, що спричиняють психічну деструкцію, не можуть бути визнані релігійним конфліктом, який не є суто внутрішнім явищем.

Саме визначення поняття «релігійний конфлікт» передбачає, що в основі релігійного конфлікту лежить *інтерсуб'єктивність*, тобто завжди у випадку релігійного конфлікту маємо дві сторони, які певним чином взаємодіють між собою. Що ж стосується кількісного і якісного характеру цих сторін, а також механізмів їх взаємодії, вони можуть бути найрізноманітнішими – від конкретної особи, що є носієм релігійної ідентичності, до народів і держав. Від мовчазного ігнорування до масштабного протистояння із застосуванням зброї.

Будь-який релігійний конфлікт має своє вираження, яке завжди відбувається у соціальній сфері. Справді ж, кожен конфлікт супроводжується комунікацією – зазвичай з негативними наслідками, але суті це не міняє. Комунікація ж не може відбуватися за відсутністю певних соціальних одиниць, що її, власне, і здійснюють.

Отже, релігійний конфлікт є різновидом соціального конфлікту і має соціальну природу. У більш докладному розгляді форм вираження релігійного конфлікту можна обґрунтувати це твердження.

Мабуть, найбільш класичною схемою релігійного конфлікту, так би мовити, у його чистому вигляді, є конфлікт релігійних ідентичностей. В умовах такого конфлікту його причиною може стати сама по собі релігійна приналежність, яка включає в себе як усвідомлення себе членом певної релігійної спільноти, так і систему світоглядних та поведінкових уявлень певної особи. Конфліктогенність релігійної ідентичності криється у специфіці сприйняття релігійних вірувань. Справа в тому, що релігія як така утверджує певні норми поведінки, створює картину світу, формує механізм зв'язків між природним та надприродним, зокрема, людиною і божеством. Загалом релігія створює і регулює спосіб життя. Звісно, що цей спосіб життя є істинним, а отже, єдиним правильним. Тому у випадку зіштовхування двох картин світу, двох норм поведінки, двох поглядів на один фрагмент універсуму, які мають онтологічний характер, носії цієї інформації можуть сприйняти один одного ворожо.

У сприйнятті однієї сторони протилежна сторона є уособленням інших – а отже, неправильних уявлень про Бога, світ, людину та зв'язки між ними. Ця загальна схема варіюється ступенем негативізації ставлення до іншого – адже від неправильного до ганебного або навіть неприпустимого чи злочинного не така уже велика соціальна відстань. Це можна яскраво прослідкувати на прикладі минулих часів, коли племена, що мали різні тотеми, богів-покровителів, системи поклоніння могли ворогувати, час від часу вдаючись до загарбницьких нападів. Також можна пригадати європейське християнське Середньовіччя, коли християнська та ісламська ідентичність розцінювалися як ворожі одна одній. Останній приклад, безумовно, включає економічні та геополітичні чинники, про що мова пізніше, але зауважимо, що супротивні сторони дуже чітко виокремлювалися за релігійною ознакою.

Пригадаймо також славнозвісну формулу прийому до Запорізької Січі, коли новоприбулому задавали два питання: «Горілку п'єш? В Бога віруєш?». Звичайно, цю міфологізовану форму не можна використовувати як науковий доказ. Але при цьому можна простежити закономірності: у метафоричному вигляді претендент мав засвідчити не тільки свою віру у єдиного Бога (адже іслам також є авраамічною релігією), а ще й підтвердити її «правильність» поведінкою (бо ж в ісламі вживання спиртних напоїв заборонялося).

Релігійний конфлікт також можна інтерпретувати як конфлікт цінностей. При цьому базові цінності, як-от вшанування Бога, праведне життя тощо можуть бути принципово дуже схожі, але різнитися в деталях. Це дало змогу багатьом мислителям та духовним діячам висунути ідею про схожість всіх релігій на землі, виразивши це у словах «Бог – один, тільки спосіб його вшанування різний». Але треба зауважити, що подібні теорії – відносно молоді і висувалися вони зазвичай людьми без чіткої релігійної ідентичності. Зараз рецепти об'єднання всіх релігій в одну або створення «громадянської релігії» виглядають принаймні сумнівно.

На практиці ж навіть незначні відмінності у культурі або його візуальних виявленнях можуть стати прикладом гострих суперечок. Достатньо пригадати історію конфлікту між православ'ям та католицизмом, що має дуже багато рівнів. Серед іншого у звинувачувальних документах константинопольських письменників згадувалося, наприклад, те, що католицькі єпископи носять перстні на пальцях [1, с. 185].

До того ж уявлення про суттєву схожість релігійних систем потребує неабиякого зусилля абстрактного мислення та певного інтелектуального рівня. Між тим адепти у своїй більшості виходять із так званого простого народу, не вдаються до аналізу і часто не мають про пролежну сторону жодної інформації, окрім тої, що її подають власні релігійні джерела. У таких випадках маркером релігійності виступає не метафізичний принцип віри у створення світу і Божий промисел, а саме конкретні деталі культової і повсякденної поведінки. Згадаймо, що слово «православ'я» не є простою калькою грецького слова *ὀρθοδοξία*, що краще перекладається як «правильна думка», «правильна віра». Церковно-слов'янський термін тяжіє до означення форми віри, грецький – до її змісту.

Соціальне підґрунтя релігійного конфлікту як конфлікту ідентичностей проявляється у процесі співвіднесення індивіда, що є носієм релігійної ідентичності, зі спільнотою єдиновірців. Навіть конфлікт двох людей на релігійному ґрунті не може розцінюватися як конфлікт особистий, адже кожна людина є представником релігійної групи, громади, яка сповідує певну релігію. У процесі засвоєння релігійних цінностей релігійна спільнота будь-якого рівня – церква, громада, родина, – прищеплюють індивіду механізми взаємодії з представниками інших релігій.

Вищезгадані типи релігійного конфлікту об'єднує протиставлення за принципом «ми – вони», де власна релігійна група протиставляється іншим. Це протиставлення має психологічне коріння і є дуже давнім. У цій ситуації реальні вчинки можуть не мати вирішального значення, негативне ставлення породжується самим фактом «іншості» протилежної сторони. Інше, відмінне від нашого – вороже [3, с. 116].

У сучасному світі відкрита ворожість до представників інших релігій значно менша, ніж у давнину. Втім, навіть сьогодні багато що залежить від регіону. Теза про єдиний глобальний світ та про загальнолюдські цінності залишається ідеєю європейською. Чим більший вплив європейських цінностей на певній території – тим менше там релігійних конфліктів за принципом «свій – чужий». Хоча й сучасна прогресивна Європа періодично спалахує етноконфесійними суперечками.

Усе стає на свої місця, коли ввести додатковий параметр – ступінь негативного ставлення до іншого. Справді, зовсім не одне й те ж буркотливі зауваження «вбик» та хрестові походи. За умов розповсюдження законодавства про свободу совісті та певних принципів державного управління дуже часто конфлікти знаходяться у латентному стані – вони навіть можуть ніколи не перейти в активну фазу, але негативне ставлення залишається. Це віддзеркалює ситуація в Україні, яка не відзначається високим рівнем активності релігійних конфліктів. Однак при цьому це не виключає негативної оцінки певних релігійних організацій та рухів з боку пересічних громадян [4].

Конфлікт ідентичностей та цінностей – це не єдина форма існування релігійного конфлікту. Деструктивна взаємодія між релігійними угрупованнями може відбуватися і за інших причин, окрім неприйняття «іншості» протилежної сторони. Цих причин дуже багато: перерозподіл сфер впливу, боротьба за адміністративно-територіальні претензії, питання головування та ієрархії. Релігійні конфлікти подібного роду дуже розповсюджені майже по всій земній кулі. Соціальна природа цих конфліктів виражена навіть більш яскраво, ніж у конфлікті релігійних ідентичностей.

Справді ж, такі конфлікти майже завжди торкаються виключно релігійних груп у цілому, оминаючи таку ланку, як віруюча особистість. Предметом таких конфліктів найчастіше виступають якісь соціальні чинники, як-от питання влади, підпорядкування,

соціальних статусів, політичних аспектів релігії. Причини таких конфліктів мають зазвичай «поцейбичний» характер, вони не стосуються проблем розуміння Бога, деталей віровчення тощо. Щоправда, «організаційні» конфлікти нерідко притягують непорозуміння на ґрунті догматики та основ віровчення, чи-то прикриваючись їми, чи то санкціонуючи їх. Пригадаймо відоме питання про догматичний додаток «Filioque», що отримав розповсюдження у західному християнстві, тобто католицтві. У відповідних документах прийняття «Filioque» зазначалося як причина розриву євхаристичного спілкування Константинополя з Римом починаючи приблизно з діла Фотія у IX ст., але ж на місцевому рівні додаток був прийнятий Толедським собором ще наприкінці VI ст. [2, с. 215] Отже, конфлікт, що призвів до розриву відносин та погіршення стосунків, був не скільки самою сутністю додатку до Символу Віри, скільки суперечками про верховенство влади у Церкві. У цьому конфлікті позначилася вся важкість вирішення релігійних конфліктів, адже кожна зі сторін, пішовши на поступку, визнала б тим самим свою помилку, а отже, втратила б відповідний статус.

Актуальним є питання про те, чи можна вважати релігійним конфлікт, одна зі сторін якого не є носієм релігійної традиції та релігійної ідентичності. Мова йде про конфлікти між церквою або будь-яким іншим релігійним угрупованням чи навіть окремими носіями релігійної традиції та владними структурами держави. Як приклад можна навести боротьбу з «опіумом для народу» у СРСР, ситуацію навколо агресії Китаю щодо тибетського буддизму та багато інших конфліктів. В основі цих конфліктів можуть лежати різні причини, але вирізнення йде чітко за релігійною приналежністю. Ці ситуації не підпадають під визначення взаємодії двох суб'єктів релігійної сфери, адже одна зі сторін позиціонує себе зазвичай як атеїстична. Втім, суть конфліктів від цього не залежить. Заперечення певної релігії ґрунтується на світоглядній базі, природа якої також соціальна. Тим більш, що державна сторона не завжди позиціонує себе як атеїстична. Скажімо, проблеми деяких новітніх релігійних течій здебільшого харизматичного та «нь'ю-ейджівського» характеру із державними органами влади в Україні може супроводжуватися тим, що держава виголошує себе захисником традиційної релігійності, відмовляючи у державній реєстрації. Це є прикладом негострого, але досить наболілого конфлікту для українського суспільства.

Висновки

Таким чином, релігійний конфлікт потребує обов'язкового виокремлення як самостійний предмет наукового дослідження. При цьому релігійний конфлікт, хоч і має багато суттєвих іманентних особливостей, може бути класифікований як різновид соціального конфлікту.

Соціальна природа релігійного конфлікту проявляється на всіх рівнях його виникнення – між двома індивідами, між малими соціальними групами, тотожними релігійним спільнотам, між макросоціальними групами, коли релігійна ідентичність чи адміністративна приналежність перевищує державні кордони. Це зумовлюється тим, що сторони релігійного конфлікту завжди мають зв'язок із соціальним виміром релігії. Релігійна ідентифікація відбувається у процесі зіставлення з соціальною групою, що сповідує певну релігію, а суперечливі питання підпорядкування та сфер впливу має безпосередньо соціальний характер. Розуміння соціальної природи соціального конфлікту збагачує теоретичну базу релігійної конфліктології, може стати підмогою у вирішенні та регулюванні релігійних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістова А.В. Релігійні конфлікти в перехідних європейських суспільствах: природа, динаміка, вплив на релігійно-суспільні процеси [Електронний ресурс] / А.В. Арістова. – К., 2008. – Режим доступу : <http://www.bestreferat.ru/referat-115810.html>

2. Как вы относитесь к свидетелям Иеговы? Интернет-опрос [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://clubfile.ru/?q=node/313667>
3. Козер Л.А. Функции социального конфликта / Козер Л.А. ; [пер. с англ. О. Назаровой ; под общ. ред. Л.Г. Иониной]. – М. : Идея-пресс: 2000. – 295 с.
4. Митрополит Иларіон. Поділ Єдиної Церкви Христової і перші спроби поєднання її / Митрополит Иларіон. – Нью-Йорк : Education, 1986 – 383 с.
5. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история / Поршнев Б.Ф. – [2-е изд., доп. и испр.]. – М. : Наука, 1979. – 235 с.

В.В. Могилевцев

Социальная природа религиозного конфликта

Статья посвящена проблеме понимания сущности и характерных особенностей религиозного конфликта. Религиозный конфликт рассматривается как интересубъективное, социальное явление. Анализируется представление конфликта как деструктивного взаимодействия социальных групп и индивидов, являющихся носителями определённых религиозных ценностей и разделяющих специфические религиозные представления. Рассматриваются такие формы религиозного конфликта, как конфликт религиозных идентичностей, конфликт религиозных ценностей, конфликт религиозных групп по социально и религиозно значимым положениям.

V.V. Mogylevtsev

Social Nature of Religious Strives

The article is devoted to the problem of understanding of the essence and characteristic of religious strives. Religious strives are considered as an inter-subjective social phenomenon. The article analyses the understanding of the religious strives as destructive interaction of social groups and individuals, who are the carriers of certain religious values and share specific religious views. The article covers such forms of religious strives as conflict of religious identities, conflict of religious values, conflict of religious groups for social and religious significant provisions.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2012.